

Annales
Instituti
Archeologici

Godišnjak
Instituta za
arheologiju

XVIII - 2022

UDK 902/904
ISSN: 1848 6363

Glavna i odgovorna urednica / Editor in chief
Katarina Botić

Tehnički urednici / Technical editors
Katarina Botić
Marko Dizdar

Uredništvo / Editorial board
Marko Dizdar, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska
Hrvoje Kalafatić, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska
Ana Konestra, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska
Siniša Krznar, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska
Andreja Kudelić, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska
Bartul Šiljeg, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska
Asja Tonc, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska
Marina Ugarković, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska
Mario Gavranović, Austrian Archaeological Institute, Austrian Academy of Sciences, Vienna, Austria
Boštjan Laharnar, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana, Slovenija
Alenka Tomaž, Fakulteta za humanistične studije, Univerza na Primorskem, Koper, Slovenija
Vesna Bikić, Arheološki institut, Beograd, Srbija
Perica Špehar, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Srbija
Miklós Takács, BTK Institute of Archaeology, Research Centre for the Humanities ELKH, Budapest, Hungary

Izdavački savjet / Editorial committee

Juraj Belaj, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska
Saša Kovačević, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska
Goranka Lipovac Vrkljan, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska
Daria Ložnjak Dizdar, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska
Branka Migotti, Zagreb, Hrvatska
Ivana Ožanić Roguljić, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska
Ante Rendić-Miočević, Zagreb, Hrvatska
Tajana Sekelj Ivančan, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska
Tihomila Težak-Gregl, Zagreb, Hrvatska
Tatjana Tkalčec, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska
Željko Tomičić, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, Hrvatska
Ante Uglešić, Sveučilište u Zadru, Odjel za arheologiju, Zadar, Hrvatska
Snježana Vrdoljak, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska

Prijevod na engleski / English translation
Marko Maras i autori

Lektura / Language editor
Katarina Botić i autori (hrvatski jezik/Croatian)
Marko Maras (engleski jezik/English)

Nakladnik / Publisher
Institut za Arheologiju
Institute of Archaeology

Adresa uredništva / Editor's office address

Institut za arheologiju
/ Institute of Archaeology
Jurjevska ulica 15
HR-10000 Zagreb
tel 385 (0) 1 615 0250
fax 385 (0) 1 605 5806
e-mail: iarh@iarh.hr
web: http://www.iarh.hr

Dizajn / Design
Umjetnička organizacija OAZA

Korektura / Proofreaders
Katarina Botić
Ana Konestra
Asja Tonc

Računalni slog / Layout
Hrvoje Jambrek

Annales Instituti Archaeologici uključeni su u indekse: Clarivate Analytics services – Emerging Sources Citation Index, SciVerse Scopus – Elsevier, Amsterdam. / Annales Instituti Archaeologici are included in the indexes: Clarivate Analytics services – Emerging Sources Citation Index, SciVerse Scopus – Elsevier, Amsterdam.

Izrađeno uz financijsku potporu Ministarstva znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske. / Made with the financial support of the Ministry of Science and Education of the Republic of Croatia.

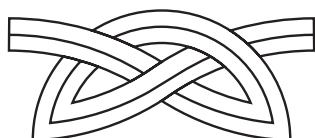
E-izdanja. Publikacija je dostupna u digitalnom obliku i otvorenom pristupu na <https://hrcak.srce.hr/en/aia> / E-edition. The publication is available in digital and open access form at <https://hrcak.srce.hr/en/aia>

Ovaj rad licenciran je pod Creative Commons Attribution By 4.0 međunarodnom licencom. / This work is licenced under a Creative Commons Attribution By 4.0 International Licence.

Annales
Instituti
Archeologici

Godišnjak
Instituta za
arheologiju

Prethodna priopćenja Preliminary reports

7–15

Daria Ložnjak Dizdar
Lidija Miklik-Lozuk

Istraživanja kasnobrončanoga naselja u Novi Gradu na Savi 2021. godine

Exploring the Late Bronze Age settlement at Novi Grad na Savi in 2021

16–34

Tatjana Tkalčec
Marko Dizdar

Rezultati zaštitnih istraživanja kasnolatenskoga naselja Lozan – Lendava u Podravini

The results of the rescue excavations at the Late La Tene settlement of Lozan – Lendava in the Drava Valley

35–62

Marina Ugarković
Ana Konestra
Martina Korić
Antonela Barbir
Eduard Visković

Arheološko istraživanje u Ulici Ivana Pavla II (tzv. parcela Lupi) u Starome Gradu na otoku Hvaru (2021.)

Archaeological excavations on Ivana Pavla II Street (the so-called Lupi plot) in Stari Grad on the island of Hvar (2021)

63–75

Asja Tonec
Marko Dizdar
Hrvoje Vulić

Nalazi rimske vojne opreme i konjske orme s nalazišta Ostrovo – Sokolovac

Finds of Roman military equipment and horse harness from the site of Ostrovo – Sokolovac

76–87

Jere Drpić

Prostorna analiza rimske ceste: *Incerto – Stravianis – Mursa*. Brdska dionica

Spatial analysis of a Roman road: *Incerto – Stravianis – Mursa*. Hill section

88–119

Bartosz Nowacki
Ana Konestra
Fabian Welc

Preliminary typology and contextual analysis of Roman and late antique cooking wares from the Roman rural settlement at Podšilo bay on the island of Rab (north-eastern Adriatic, Croatia)

Preliminarna tipologija i kontekstualna analiza rimskoga i kasnoantičkoga kuhinjskog posuđa iz antičkoga ruralnog naselja u uvali Podšilo na otoku Rabu (sjeveroistočni Jadran, Hrvatska)

120–130

Ana Konestra
Gaetano Benčić
Enrico Cirelli
Klaudia Bartolić Sironić
Ilaria Sommariva

Ecclesia S. Mariae de Turre cum capellis suis – identification of an earlier phase of the Church of the Holy Cross at Tar – Stancija Blek (Tar-Vabriga – Torre-Abrega, Istria)

Ecclesia S. Mariae de Turre cum capellis suis – utvrđivanje ranije faze crkve sv. Križa na lokalitetu Tar – Stancija Blek (Tar-Vabriga – Torre-Abrega, Istra)

131–142

Maja Zeman
Suzana Damiani
Marta Perkić
Ivana Ožanić Roguljić
Kristina Turkalj

Otkrivanje starih dubrovačkih katedrala. Istraživačke aktivnosti i međunarodna suradnja 2020. – 2022.

Discovering the Old Dubrovnik Cathedrals. Research Activities and the International Collaboration in 2020–2022

143–156

Juraj Belaj
Josip Pavić
Željko Krnčević

O arheološkim istraživanjima lokaliteta Mukoše kraj Goriša 2021. godine
On the archaeological excavation of the site of Mukoše near Goriš in 2021

157–163

Sebastian Stingl

Romboidni brevar iz Novske
The rhomboid breverl from Novska

Pregledni radovi Review papers

164–179

Mia Marijan
Andreja Kudelić

Upotreba ognjišnih keramičkih predmeta u
domaćinstvima kasnog brončanog doba
The usage of hearth-related ceramic objects in
Late Bronze Age households

180–188

Snježana Vrdoljak

Kalupi za lijevanje šuplje sjekire na lokalitetu
Kalnik – Igrišće
The casting moulds for socketed axes from the
site Kalnik – Igrišće

189–201

Tea Kokotović

Rezultati antropološke analize ljudskih koštanih
ostataka s lokaliteta Mukoške kraj Goriša iz 2021.
godine
Results of the anthropological analysis of the
osteological material from Mukoške site near Goriš
from 2021

202–211

Antonela Barbir
Petar Crnčan

Usporedna malakološka zbirka kao znanstveni
alat u arheologiji
Comparative malacological collection as a
scientific tool in archaeology

Kratki projektni izvještaj Short project report

212–218

Marina Ugarković
Martina Korić

O aktivnostima i rezultatima prve godine projekta
*Transformiranje jadranskog kozmosa: otočnost,
povezanost i lokalni identiteti pred-rimske
Dalmacije* (AdriaCos) (HRZZ UIP-2020-02-2419)
On the activities and results of the first year of
the project *Transforming the Adriatic cosmos:
insularity, connectivity, and glocal identities of
pre-Roman Dalmatia* (AdriaCos) (HRZZ UIP-2020-
02-2419)

Kratki terenski izvještaj Short field report

219–222

Daria Ložnjak Dizdar
Marko Dizdar

Istraživanja groblja pod tumulima u Dolini kod
Nove Gradiške 2021. godine
Excavations at the cemetery under the tumuli in
Dolina near Nova Gradiška in 2021

Karta nalazišta Map of sites

1. Ostrovo – Sokolovac
2. Novi Grad na Savi
3. brdska dionica rimske ceste *Incerto – Stravianis – Mursa*
4. Dolina
5. Novska
6. Lozan – Lendava
7. Kalnik – Igrišće
8. Kurilovec – Belinščica
9. Tar – Stancija Blek
10. Rab – uvala Podšilo
11. Goriš – Mukoš
12. Hvar – Stari Grad
13. Dubrovnik

O arheološkim istraživanjima lokaliteta Mukoške kraj Goriša 2021. godine

On the archaeological excavation of the site of Mukoške near Goriš in 2021

Prethodno priopćenje >
Novovjekovna arheologija
Preliminary report >
Early Modern archaeology

Juraj Belaj¹
Josip Pavić²
Željko Krnčević³

(1) Institut za arheologiju
Jurjevska ulica 15
HR-10000 Zagreb
jbelaj@iarh.hr
ORCID: 0000-0001-8953-3820
(2) Javna ustanova u kulturi Tvrđava
kulture Šibenik
Vladimira Nazora 1
HR-22000 Šibenik
josip@tvrđjava-kulture.hr
ORCID: 0000-0003-2549-381X
(3) Muzej grada Šibenika
Gradska vrata 3
HR-22000 Šibenik
zkrncevic@gmail.com

Primljeno Received 28. 10. 2022.
Prihvaćeno Accepted 14. 12. 2022.

Ključne riječi: Mukoške, Goriš, sakralna arhitektura, gomila, novovjekovni grobovi

Tijekom travnja 2021. godine Institut za arheologiju i Muzej grada Šibenika nastavili su arheološka istraživanja lokaliteta Mukoške kraj Goriša. Riječ je o višeslojnom lokalitetu nastalom urušenjem gornjeg dijela nekog kamenom zidanog objekta imponantne veličine. Jedinstven tlocrt čini pravokutnik s po jednom apsidom na svakoj strani, osim na istočnoj na kojoj su se nalazile dvije apside. Kad je objekt već bio urušen i sličan gomili, u kasnom srednjem vijeku, u njegovom se kutu nalazila promatračnica. Za sada najviše možemo reći tek o završnoj fazi ovog lokaliteta, o vremenu kada je objekt pretvoren u gomilu bio odabran za mjesto pokopavanja. Radiokarbonske nalaze odabranih grobova ove pokope smještaju unutar 16. stoljeća, Upravo se u drugoj četvrtini 16. stoljeća, nakon što je šibensko zaleđe duže vrijeme bila ničija zemlja ispražnjena od stanovništva, na šire područje Goriša doseljava novo stanovništvo – Morlaci kršćani. Oni prvo počinju koristiti već neko vrijeme napuštene posjede, a potom za pokapanje odabiru najbližu lokaciju iz koje su virili čvrsti zidovi vjerujući da je riječ o crkvi, posvećenom tlu.

Key words: Mukoške, Goriš, sacral architecture, cairn, early modern period graves

In April 2021, the Institute of Archaeology and the Šibenik Town Museum continued the archaeological excavations at the Mukoške site near Goriš. This multi-layered site was created by the collapse of the upper part of a stone building of imposing size. The unique ground plan consists of a rectangle with one apse on each side, except for the eastern side, where there were two apses. When the building had already collapsed and was similar to a cairn, in the late Middle Ages, it had a watchtower on a corner. For now, most of what we can say concerns the final phase of the site, when the structure-turned-cairn was chosen for burials. The radiocarbon analyses of selected graves date these burials to the 16th century. In fact, in the second quarter of the 16th century, after the Šibenik hinterland had long been a deserted no-man's land, the wider area of Goriš was settled by a new population: Christian Morlachs. They first moved into properties that had been abandoned for some time, and then chose to conduct their burials at the nearest site with upright solid walls, believing it was a church, consecrated ground.

Uvod

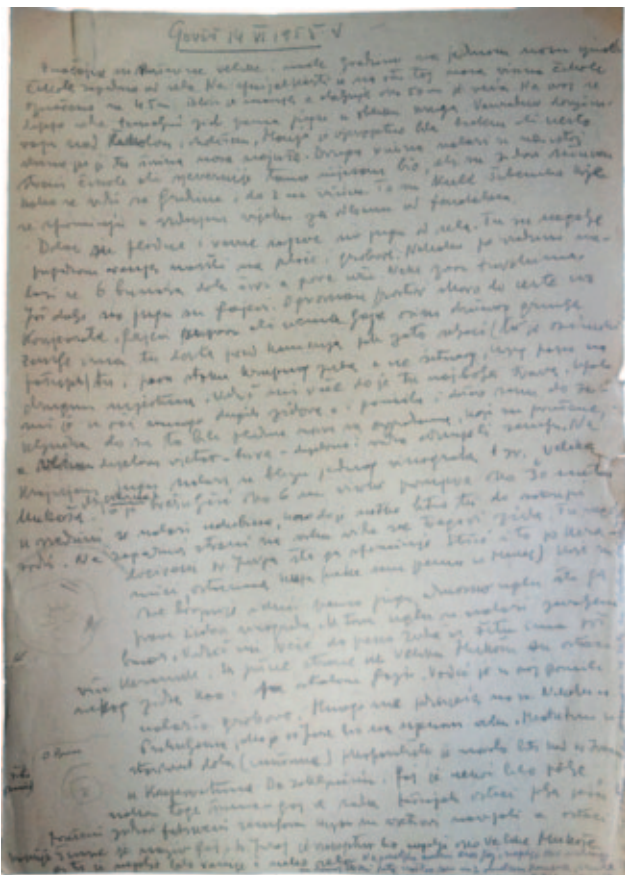
Institut za arheologiju i Muzej grada Šibenika nastavili su 2021. godine arheološka istraživanja lokaliteta Mukoše kraj Goriša započeta 2020. godine. Lokalitet se nalazi u Šibensko-kninskoj županiji, između Goriša i Konjevrata, nedaleko suvremene prometnice Šibenik – Drniš. Opočetcima arheoloških rekognosciranja i istraživanja lokaliteta objavljen je rad u prošlogodišnjem broju ovog časopisa (Belaj, Krnčević 2021), gdje je objavljen i rad o prvim rezultatima antropološke analize ljudskih koštanih ostataka s lokaliteta (Kokotović 2021). Na tadašnji uvod o povijesti istraživanja lokaliteta želimo dodati nedavno pronađeni zapis u Državnom arhivu u Šibeniku. Unutar fonda Frane Dujmovića, povjerenika za zaštitu spomenika kulture u Šibeniku i tadašnjeg ravnatelja šibenskog muzeja, u svesku pod nazivom *Arheološka iskopavanja* nalazi se stranica s izvještajem Dujmovićevog terenskog obilaska Goriša datiranog 14. lipnja 1955. godine (sl. 1). Dujmović ukratko opisuje topografiju okolice Goriša, a najviše se zadržava upravo na Mukošama:

„Na krajnjem jugu nalazi se blizu jednog vinograda tzv. 'velika Mukoša ili crkvina'. To je brežuljčić oko 6 metara visoko promjera oko 30

metara u sredini se nalazi udubina, kao da je netko htio tu da sakupi vodu. Na zapadnoj strani na vrhu vide se tragovi zida. Tu negdje lociram sv. Jurja što ga spominje Stošić i to po keramici, ostacima kupa (neke sam prenio u Muzej) koje su sve brojnije idući prema jugu odnosno uglu što ga prave zidovi vinograda. U tom uglu nalazi se zavaljeni bunar. Vodič mi reče da preko zida u žitu ima još više keramike. Sa južne strane uz Veliku Mukošu su ostaci nekog zida kao i po ostalom gaju. Vodič je u ovoj gomili nalazio grobove. Mnogo me podsjeća na sv. Nikolu u Prahuljama, ako je sv. Jure bio na njenom vrhu. Međutim, u starohrvatska doba (naušnice) pokopavalište je moralo biti kod sv. Ivana u Konjevratima. (...) Sv. Juraj je vjerojatno bio negdje oko Velike Mukoše a i tu je negdje bilo ranije i neko selo. Na povratku putem kroz gaj i negdje oko sredine na donjoj strani puta naišao sam na 2 obrađena kamena, inače u razmaku, što je vjerojatno neko prenio u selo sa Velike Mukoše.“¹

Na stranici se nalazi i manja skica lokaliteta na kojoj je označen sjever, udubina u sredini, te zidovi na zapadnoj i južnoj strani (sl. 2). Dujmović je u štucrom opisu ipak zabilježio nekoliko važnih informacija. Opisan je lokalitet sazidanim strukturama i grobovima, kao i površinski nalazi, a tadašnji ravnatelj muzeja Dujmović neke od njih prenio je u svoju ustanovu. Lokalitet je i kontekstualiziran, tj. povezan uz ranije Stošićeve zapise o crkvi sv. Jurja („U Gorišu su ostatci

1 Državni arhiv u Šibeniku, fond 271, Povjerenik za zaštitu spomenika kulture u Šibeniku, kut. 1, sv. Bilješke s terena (arheološka iskopanja).

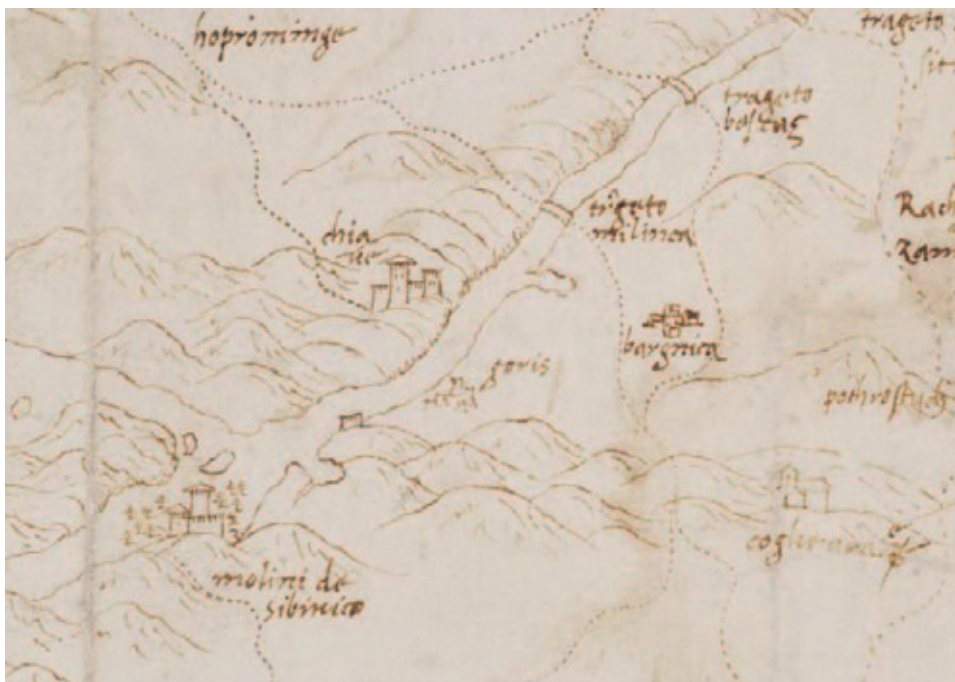

Sl. 1 Fotografija stranice izvještaja o terenskom obilasku Goriša F. Dujmovića od 14. lipnja 1955. godine (izvor: Hrvatska – Državni arhiv u Šibeniku, fond 271, Povjerenik za zaštitu spomenika kulture u Šibeniku, kut. 1, sv. Bilješke s terena [arheološka iskopanja])
 Fig. 1 Photo of a page of the report on the field survey of Goriš undertaken by F. Dujmović on 14 June 1955 (source: Croatia – State Archives in Šibenik, unit 271, Commissioner for the Protection of Cultural Monuments in Šibenik, kut. 1, sv. Field Notes [archaeological excavations])

Sl. 2 Fotografija stranice izvještaja o terenskom obilasku Goriša F. Dujmovića od 14. lipnja 1955. godine – detalj skice (izvor: Hrvatska – Državni arhiv u Šibeniku, fond 271, Povjerenik za zaštitu spomenika kulture u Šibeniku, kut. 1, sv. Bilješke s terena [arheološka iskopanja])
 Fig. 2 Photo of a page of the report on the field survey of Goriš undertaken by F. Dujmović on 14 June 1955 – sketch detail (source: Croatia – State Archives in Šibenik, unit 271, Commissioner for the Protection of Cultural Monuments in Šibenik, kut. 1, sv. Field Notes [archaeological excavations])

Sl. 3 Isječak karte srednje i dijela sjeverne Dalmacije (K-1), datirane u prvo desetljeće 16. stoljeća (prema: Juran et al. 2019: 103)

Fig. 3 Excerpt of a map of central and part of northern Dalmatia (K-1), dated to the first decade of the 16th century (after: Juran et al. 2019: 103)

crkve sv. Jurja, koja je bila župska bar od 1298. do 1590.“; Stošić 1941: 107),² o čemu svjedoči i toponim *Crkvina*. Napominjemo da je recentna historiografija uvjerljivo dokazala da je sv. Juraj samo raniji titular crkve sv. Ivana u Konjevratima (Juran 2020a: 34; Josipović, Krnčević 2022, in press). Dujmović, možda zbog brojnosti keramike koja je i danas očita, pretpostavlja da je uz Veliku Mukošu bilo i naselje.

Mukoše su možda prikazane i na najstarijoj sačuvanoj karti srednje i dijela sjeverne Dalmacije (K-1), datiranoj u prvo desetljeće 16. stoljeća (Juran et al. 2019: 102–105, sl. 1), a koju su nedavno obradili Kristijan Juran, Karen-edis Barzman i Josip Faričić (sl. 3). Na karti je Goriš prikazan kao ruševina (autori je nazivaju utvrdom) blizu Čikole, a nešto malo dalje prema ušću Čikole nalazi se kula:

„Uzvodno Krkom prikazani su šibenski mlinovi (*molini de sibinico*), zatim nepoznat objekt na uzvisini (Goriška gradina?) te ruševna utvrda u Gorišu (*goris*)“ (Juran et al. 2019: 129).

Don Krsto Stošić donosi poznati podatak da su Šibenčani u Gorišu „podigli g. 1342. tvrdu kulu naprama utvrdi Ključica kninskih Nelepića“, kao i podatak (bez reference) da se kula navodi i 1529. godine (Stošić 1941: 107). Par rečenica kasnije prenosi i pogrešni zaključak svog prethodnika: „o kuli u Gorišu govori O. Stj. Zlatović, da je bila u Brnjici i da se navodi g. 1344.“³

2 Baš je Dujmović još prije više od pola stoljeća izvor za kojeg Stošić smatra da je nastao 1298. godine ispravno smjestio u sredinu 15. stoljeća; o tome je nedavno pisao Juran (2020b).

3 Dokument na koji se poziva Zlatović ne navodi kulu niti bilo koju drugu fortifikaciju u selu Brnjica – riječ je samo o spomenu sela. Nedavni terenski pregled nekih vrhova nedaleko Brnjice, na lijevoj obali Čikole nasuprot utvrde Ključica, nije rezultirao pronalaskom srednjovjekovnih ostataka.

Upravo su na samom vrhu Goriške gradine, isturenog poluotočica na ušću Čikole u Krku, nedavno locirani ostaci obrambene arhitekture koja bi „u punoj visini imala nesmetan pogled na Ključicu i donji tok Čikole“ te je predloženo tumačenje da se radi o spomenutoj fortifikaciji koju su Šibenčani podigli 1342. godine (Pavić, Nakić 2021: 68). Ako bi se ta teza prihvatila, postavlja se pitanje što označavaju ruševine uz zapis *goris*, tj. radi li se možda o ostacima objekta na Mukošama⁴ govori tome u prilog, kao i činjenica da druge ruševine u širem području nisu do sada prepoznate. S tezom da je fortifikacija iz 14. stoljeća bila na Goriškoj gradini ne slažu se Josipović i Krnčević, već je vide upravo u ruševini na K-1, čiju „lokaciju tek treba otkriti“ (Josipović, Krnčević 2022, in press). Ukoliko bi pak ta teza bila točna, ostaje zagonetkom čemu je služila kula na vrhu Goriške gradine (pomalo nepovoljno položena u odnosu na okoliš) te gdje bi se mogla nalaziti još jedna fortifikacijska struktura u Gorišu. Poprilično pouzdani autor karte K-1 ucrtava brojne fortifikacijske, sakralne i civilne objekte, no samo tri strukture prikazane su kao ruševine – antička Salona, ruševina na brijegu nedaleko Koševića (Unešić?) i ruševina u Gorišu.

Da su ruševine na Mukošama nekoć možda ipak bile crkva govori jedan drugi, oko dva stoljeća mlađi dokument, a to je mletačka katastarska

4 Približne dimenzije objekta s apsidama iznose impresivnih 25,40 x 27,30 m.

Sl. 4 Mletačka katastarska karta sela Goriš izrađena prije 1709. godine (izvor: Hrvatska – Državni arhiv u Zadru, fond 6, Mape Grimani, mapa br. 173, katastarska karta Goriš, list I).

Fig. 4 Venetian cadastral map of the village of Goriš, made before 1709 (source: Croatia – State Archives in Zadar, unit 6, Mape Grimani, map no. 173, cadastral map of Goriš, sheet I).

karta sela Goriš izrađena prije 1709. godine (sl. 4).⁵ Na njoj je lokalitet Mukošje označen kao porušena crkva, *Chiesa Dirocata*.⁶ Crkva je prikazana kao pravokutni (!) objekt izdužen otprilike u pravcu sjever – jug, s oblom apsidom na sjevernoj strani, ali je nacrtana isprekidanim linijama što znači da to nije bio stvarni već pretpostavljeni izgled ruševine.

Arheološka istraživanja 2021. godine

Mukoše je višeslojni lokalitet nastao rušenjem gornjeg dijela nekog kamenom zidanog objekta imponantne veličine, tako da su pod hrpom kamenja sličnoj gomili do danas ostali sačuvani zidovi toga objekta pretpostavljene visine od oko 3,5 m (Belaj, Krnčević 2021: 232, sl. 5). Osnovu objekta čini pravokutnik (naoko kvadrat) s apsidama na svakoj strani (sl. 5). Na istočnoj⁷ se strani nalaze dvije manje

5 Za podatak zahvaljujemo kolegi Šimi Vrkiću sa Sveučilišta u Zadru.

6 Državni arhiv u Zadru, fond 6, Mape Grimani, mapa br. 173, katastarska karta Goriš, list I.

7 Iako je orijentacija objekta bliže pravcu jugoistok – sjeverozapad nego li istok – zapad, odstupanje iznosi oko 36°, u radu ćemo – radi jednostavnijeg razumijevanja – strane svijeta pojednostavljeno označavati kako se to radi kada se govori o crkvama. Dakle, zid koji označavamo kao istočni u stvari je jugoistočni itd.

Sl. 5 Pogled na lokalitet početkom istraživanja (snimio J. Belaj)

Fig. 5 View of the site at the beginning of excavations (photo by: J. Belaj)

apside,⁸ dok se na ostalim stranicama objekta nalazi po jedna veća apside.⁹ Vanjske dimenzije objekata bez apsida iznose 18,70/18,81 x 19,12/19,25 m, a s apsidama 25,36/25,47 (istok – zapad) x 27,18/27,32 m (sjever – jug). Ulaz u objekt, kao niti bilo koji drugi otvor u vanjskom zidanom plaštu, do sada nije uočen. Debljina vanjskih zidova varira, uglavnom iznosi oko 88–91 cm, dok kod pojedinih apsida dostiže i 100.

Još uvijek nije poznato vrijeme gradnje ovog objekta, no rušenje se moralo dogoditi prije početka 16. stoljeća, kada je ucrtan kao ruševina na kartu K-1, a i kada su se, kako ćemo prikazati u radu, stanovnici obližnjeg sela počeli pokopavati u samo urušenje. Nije poznata ni prvotna funkcija ovog objekta: pokopavanje i kasniji mikrotoponimi ukazuju na njenu moguću sakralnost, no ta će se pretpostavka tek ispitati arheološkim iskopavanjima nižih slojeva. Glavni cilj ovogodišnjih istraživanja bio je nastavak prošle godine započetog uklanjanja površinskog humusnog sloja¹⁰ te istraživanje u taj sloj ukopanih grobova (sl. 6). Time se istovremeno htjelo steći još bolji uvid u tlocrt objekta.

Sl. 6 Crni sloj gorenja u sjeverozapadnom kutu građevine, između grobova 19 i 20 (snimio J. Belaj)

Fig. 6 Black burnt layer in the northwestern corner of the building, between graves 19 and 20 (photo by: J. Belaj)

8 Dimenzije su joj oko 2,60 (dužina) x 3,50 m (širina).

9 Dimenzija oko 4 – 4,10 (dužina) x 6,60 m (širina).

10 Prošle godine istraživani su južni i zapadni sektor, a ove sjeverni i istočni.

O uočenoj stratigrafiji

Stratigrafski gledano, najviši sloj čini humus nastao stoljetnim nanošenjem zemlje vjetrom te kao posljedica vegetacije koja je rasla na „gomili“. Humus, prosječne debljine oko 30–50 cm, bio je izmiješan sa sitnijim i krupnijim kamenjem, ponešto sedre,¹¹ ulomcima antičkog građevinskog materijala (tegula i imbreksa) te vrlo rijetkim ulomcima keramičkih posuda (amfora) koji je vjerojatno nabacivan prigodom krčenja okolnih njiva. Ponegdje se građevinski materijal (osobito usitnjeni kamen, školja) nalazio prebačen, iznad sloja humusa. To je najvjerojatnije posljedica kopanja na lokalitetu, ne onih arheoloških iz 2002. godine kada je izvađeni materijal uredno slagan ne bi li se mogao koristiti u budućoj konzervaciji zidova, već „potrage za blagom“ iza koje je ostala velika ljevka rupa otprilike u središtu objekta te još jedna na južnoj padini „gomile“ (Belaj, Krnčević 2021: 232, sl. 5).

U sjeverozapadnom kutu građevine, ispod vrlo tankog sloja humusa, uočen je crni sloj gorenja, otprilike između grobova 19 i 20, s time da su spomenuti grobovi, kao i grob 8, barem djelomično bili u njega ukopani – dakle mlađi su od njega (sl. 7). U sloju je pronađeno nekoliko ulomaka keramike kasnosrednjovjekovne fakture, ukrašene valovnicom, a sličan je i ulomak keramike pronađen u zapuni groba 19 koji je u nj bio ukopan. Čini se da možemo govoriti o srednjoj fazi korištenja objekta na Mukošama, nakon što je njegova prvotna funkcija poništena rušenjem, a prije nego što je započelo pokopavanje na ovom – za lokalne stanovnike – svetom mjestu. S obzirom na povišenost lokaliteta u odnosu na okolni ravni teren, možemo pretpostaviti da se ovdje u to vrijeme nalazila neka promatračnica čije izgaranje je dalo intenzivnu crnu boju ovome sloju.

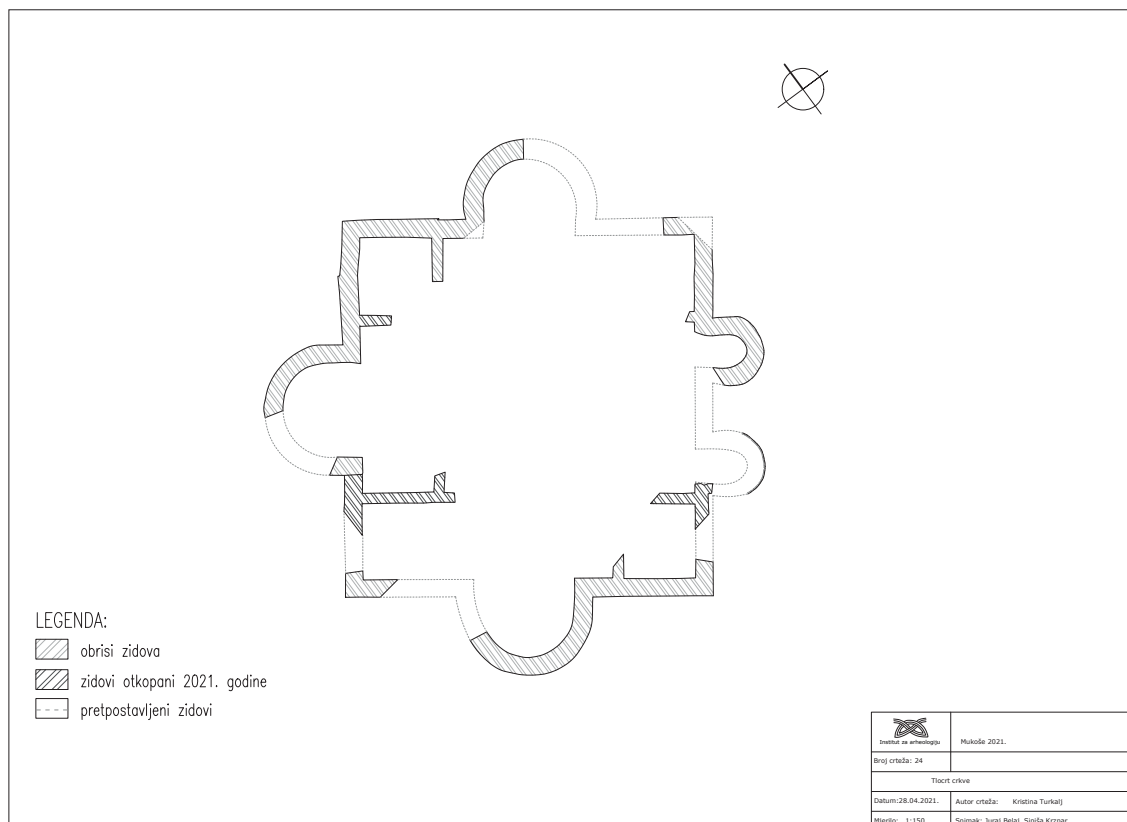
O zidovima

U ovogodišnjoj kampanji,¹² prigodom uklanjanja humusnog sloja otkriveni su još poneki dijelovi vanjskoga zida objekta te, osobito, nekoliko segmenata unutrašnjih, pregradnih, znatno tanjih¹³ zidova (sl. 8). Oni se od vanjskih pružaju pod pravim kutom. Od ranije su bili poznati po jedan zid uz sjeverni i južni zid. U prošlogodišnjim istraživanjima otkriven je i unutrašnji zid uz istočni, a u ovogodišnjima još jedan uz istočni te dva uz zapadni zid. Važno je istaknuti da su ovi zidovi građeni istodobno s vanjskima. O njihovoj točnoj funkciji još je prerano govoriti. Možemo pretpostaviti da su, osim za pregradnju prostora, imali određenu ulogu i pri svođenju ovako velikoga objekta. Premda je, dakle, vanjski plašt

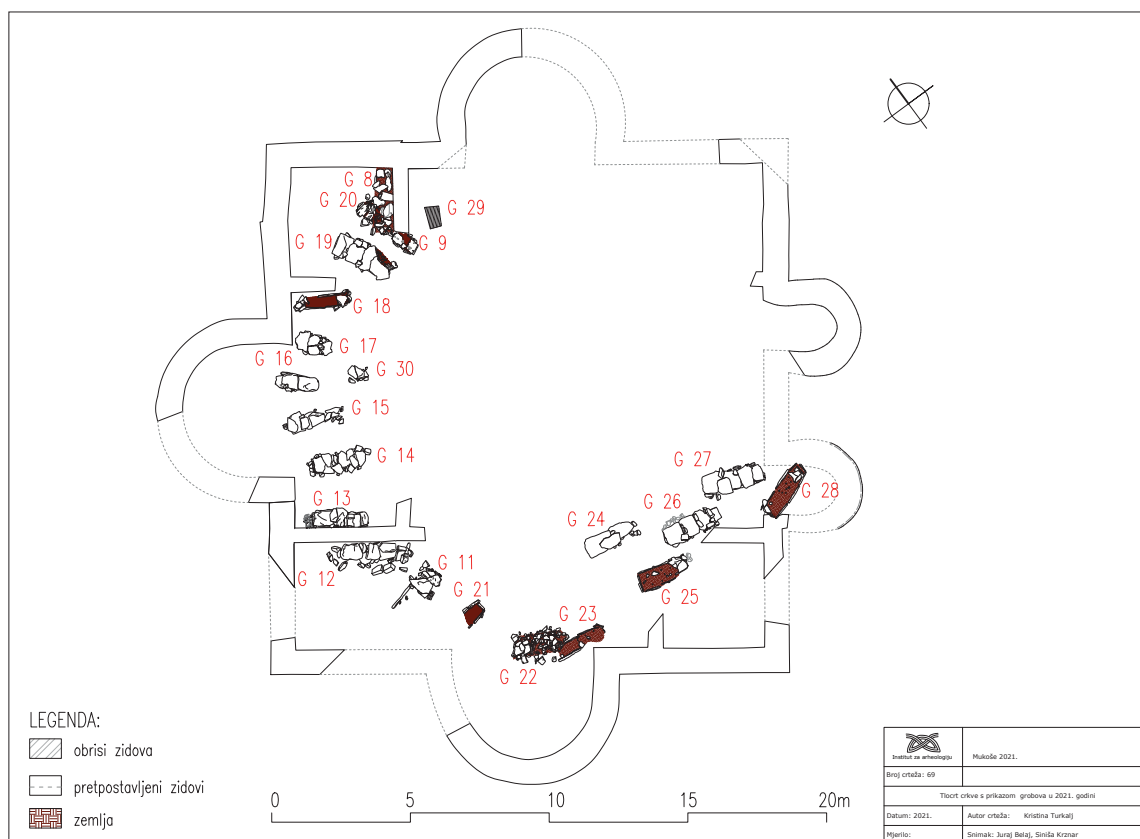
11 Sedra se, za sada, nešto češće nalazi u kutovima objekta te u južnoj apsidi.

12 Termin „ovogodišnji“ u ovome se tekstu odnosi na 2021. godinu kada je provedena druga kampanja novijih istraživanja lokaliteta.

13 Prosječna širina iznosi im oko 52–54 cm.

Sl. 7 Tlocrt objekta (izradila K. Turkalj)
 Fig. 7 Ground plan of the building (made by: K. Turkalj)

Sl. 8 Tlocrt zidova s pozicijama grobova otkrivenih 2021. godine (izradila K. Turkalj)
 Fig. 8 Ground plan of the walls with the positions of the graves found in 2021 (made by: K. Turkalj)

objekta u velikoj mjeri otkriven, još nisu pronađeni svi njegovi dijelovi, primjerice zid između dviju manjih apsida na istočnom zidu – ukoliko se tamo nalazio ulaz tada se vjerojatno ne radi o primarno crkvenom objektu – kao i veliki dijelovi pojedinih apsida. No, budući da još nije otkriven kompletan tlocrt, uglavnom zahvaljujući konfiguraciji uzrokovanoj odnošenjem najkvalitetnijeg građevinskog materijala u prošlosti, pitanje ulaza, kao i zida između spomenutih malih apsida, ostavljamo otvorenim.

Lica zidova građena su priklesanim, približno kvadratnim¹⁴ komadima lokalnog vapnenca,¹⁵ dok je unutrašnjost ispunjena kamenom lomljenkom vezanim mortom. Valja naglasiti da u mortu nije uočena drobljena opeka što je čest postupak (kasno) antičko doba. Današnje stanje morta je izuzetno loše, što je posljedica višestoljetne izloženosti vlazi zidova zakopanih pod zemljom. Zidovi su bili ožbukani, žbuka je za sada pronađena očuvana tek na nekoliko mjesta, primjerice u sjeveroistočnom kutu objekta te na spoju južnog unutrašnjeg i istočnog vanjskog zida.

14 Najkvalitetniji blokovi vide se na samim uglovima građevine.

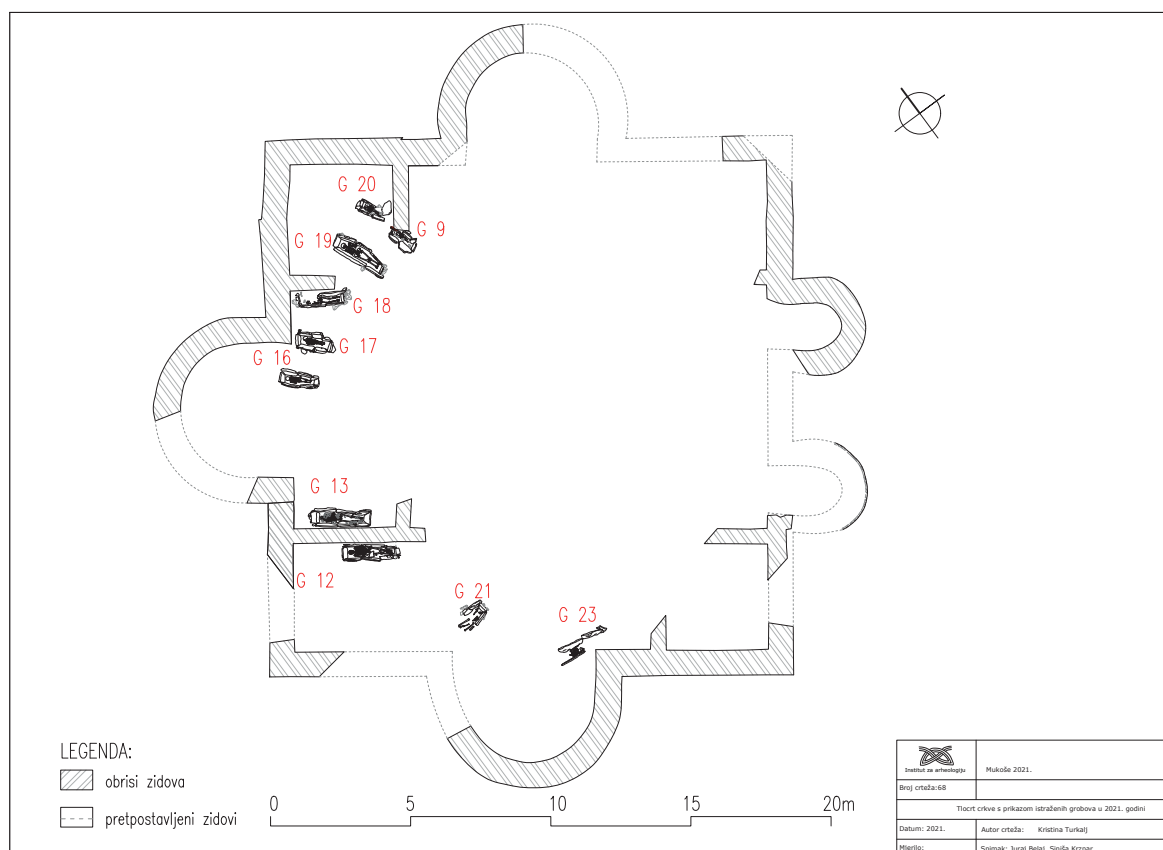
15 Ova vrsta kamena vadila se površinski na više mjesta na širem području sela Goriš i Brnjica. Na podatku zahvaljujemo kolegici Andriji Nakiću.

O grobovima

Istovremeno s uklanjanjem humusnog sloja istraživani su i pojedini otkriveni grobovi. U ovoj kampanji ustanovljeno je dvadeset novih grobova, GR 11–30 (sl. 9).

Riječ je, jednako kao i u ranijim istraživanjima, o pravokutnim ili blago trapezoidnim grobovima konstruiranim vertikalno položenim kamenim pločama koje nisu bile ničim učvršćene, pokrovi su im bili konstruirani od velikih kamenih ploča čiji su spojevi bili prekriveni manjim pločama. Pri konstruiranju grobova prvo je bila iskopana grobna raka, zatim su bile položene obložne kamene ploče, da bi potom prostor između ploča i ukopa bio ispunjen iskopanim sitnijim kamenjem izmiješanim sa zemljom. Grobovi nisu imali popločano dno već se ispod svakog kostura nalazio sloj zemlje. Nakon što je pokojnik bio položen u grob te pokriven pločama, grob je zasut iskopanim materijalom: zemljom, sitnijim ili krupnijim kamenjem, školjom i sl. Sve je to bila uobičajena praksa za dalmatinske krajeve u razna doba te je arheološki dobro poznato (Demo 2013: 113). Pri istraživanju često se mogla dobro razlikovati rahlija grobna zapuna od kompaktnije okoline.

Grobovi su bili ukopani na različitim visinama, što je vjerojatno posljedica tadašnje

Sl. 9 Tlocrt zidova s pozicijama grobova istraženih 2021. godine (izradila K. Turkalj)
 Fig. 9 Ground plan of the walls with the positions of the graves explored in 2021 (made by: K. Turkalj)

konfiguracije terena. Obrađeni i sustavno istraženi su oni koji su se javili na većim visinama i čije istraživanje nije smetalo izvozu iskopanog materijala; to su grobovi 9, 12–13, 16–21 i 23 (sl. 10).

Grob 9 nalazi se u sjeverozapadnom sektoru, nalegnut na unutrašnji zid koji se odvaja od sjevernog vanjskog zida. Pruža se otprilike u smjeru sjever – jug, slične je orijentacije kao i okolni grobovi 19 i 20. U grob je bilo položeno dijete starosti između 6 mjeseci i godine dana.¹⁶

Grobovi 12 i 13 nađeni su položeni svaki s po jedne strane južnog unutrašnjeg zida uz zapadni zid (sl. 11–12). Grob 12 nalazio se s njegove južne, a grob 13 sa sjeverne strane. Obloge su im bile učinjene uporabom pomno odabranih kamenih ploča, osim oko nogu G-12 gdje je bio korišten kamen. U grobovima su bile položene odrasle osobe stare 40 – 45 godina, u G-12 ležao je muškarac, a u G-13 žena.

Grobovi 16, 17 i 18 nalaze se u zapadnom sektoru, blizu sjevernog ugla zapadne apside. Sva tri su orijentirana otprilike u smjeru sjeverozapad – jugoistok, odnosno otprilike prate orijentaciju objekta – osobito grob 18 koji je položen uz unutarnji zid uz sjeverni segment zapadnoga zida, s njegove južne strane. Njegova obloga nije u cijelosti pronađena, a osobito pokrovne ploče od kojih je pronađena samo jedna, iznad stopala. U ovim su grobovima pokopana djeca starosti 6,5 – 7,5 (G-16), 2,5 – 3 (G-17) te 8 – 9 godina (G-18).

¹⁶ Podatke o spolu i dobi crpimo iz rada Kokotović 2022.

Grobovi 19 i 20 nalaze se u sjeverozapadnom kutu objekta, poput obližnjeg groba 9 i oni su orijentirani otprilike u smjeru sjever – jug. U grobu 19 pokopana je bila žena starosti 40 – 45 godina, dok je u grobu 20 pronađeno dijete 1,5 – 2 godine staro. Zanimljiv je oblik groba 19 koji odstupa od uobičajenog pravokutnog ili trapezoidnog: dok su ploče južne bočne stranice poslagane u ravnoj liniji, one koje čine sjeverni bok postavljene su tako da se grob širi od predjela glave prema koljenima, da bi se potom naglo suzio prema stopalima. Ovi su grobovi bili ukopani u crni sloj gorenja koji je na ovom području nastao – sudeći prema keramici pronađenoj u njemu – tijekom kasnog srednjeg vijeka. Osim toga, grob 20 je položen nad uglom groba 8 što je za sada jedini stratigrafski odnos među grobovima na lokalitetu. Valja istaknuti da konstrukcija groba 8 ukopom mlađeg groba 20 nije bila oštećena.

Grobovi 21 i 23 nalaze se u južnom sektoru. Od groba 21 nađen je samo donji dio i u njemu kosti nogu žene stare više od 55 godina, dok je kod groba 23 situacija obratna i upravo kosti nogu nedostaju, kao i dobar dio kamene obloge. U njega je bilo pokopano dijete staro 5,5 – 6,5 godina. Poklopnice nisu pronađene niti na jednome od ova dva groba. Bili su ukopani na najpristupačnijem, jugoistočnom rubu vrha „gomile“ te svjedoče da erozija, ili odnošenje materijala s lokaliteta, nije prestala s pokopavanjem pokojnika početkom novoga vijeka.

Svi pronađeni grobovi nalaze se u zapadnom i južnom sektoru, sjeverni i istočni još nisu iskopavani.

Sl. 10. Lokalitet tijekom istraživanja – pogled na grobove 11, 12 i 13 (snimio J. Belaj)
 Fig. 10 The site during the excavations – view towards graves 11, 12, 13 (photo by: J. Belaj)

Sl. 11 Osteološki ostaci u grobu 12 (snimio J. Belaj)
 Fig. 11 Osteological remains in grave 12 (photo by: J. Belaj)

Sl. 12 Lokalitet pred kraj istraživanja (snimio J. Belaj)
 Fig. 12 The site before the end of the excavations (photo by: J. Belaj)

Još nisu uočeni grobovi blizu središta objekta, kao ni u njegovom sjeverozapadnom i jugozapadnom kutu, što je možda posljedica činjenice da je na tim mjestima teren bio niži te ćemo možda i tamo naići na grobove u idućim kampanjama.

Orijentacije grobova variraju, od relativno pravilne istok – zapad orijentacije, preko one koja prati orijentaciju građevine (otprilike sjeverozapad – jugoistok) do orijentacije sjever – jug (v. sl. 9).

Osteološke ostatke iz istraženih grobova je, kao i lanjske uzorke iz grobova 1–6, antropološki analizirala kolegica Tea Kokotović. Spomenutom analizom, osim što je utvrđen spol svake pojedine osobe te dob u trenutku smrti, ustanovljava se i stupanj očuvanosti osteoloških ostataka te prisutnost patoloških promjena. Dobiveni rezultati prikazani su u dva objavljena rada (Kokotović 2021; 2022).¹⁷

O pokretnim nalazima

Nalazi su do sada pronađeni u samo dva groba: mala staklena perla pronađena je uz desno rame djeteta u grobu 16, a u grobu 12, uz glavu pokojnika, pronađen je uski i duguljasti željezni amorfn predmet. S obzirom na položaj nalaza unutar groba, vjerojatno je riječ o oksidiranoj željeznoj igli ili pribadači korištenoj za vezivanje mrtvačkog platna te – slučajno ili namjerno – ostavljenog u grobu.¹⁸ S obzirom da u niti jednom do sada istraženom grobu nisu pronađeni nalazi koji bi se mogli povezati s odjećom ili obućom pokojnika, čini se da su oni polagani u grob tek umotani u tkaninu koja je bila zašivena željeznom iglom. Koliko je to posljedica pogrebnih običaja stanovništva, a koliko odraz njihova siromaštva, za sada je teško odgovoriti. U bližoj je okolici sustavno arheološki istraživano tek jedno groblje suvremeno goriškom: riječ je o groblju Drinovci – Greblje koje se nalazi s druge strane Čikole, udaljeno tek malo više od 5 km zračne linije, a u kojem je najvjerojatnije bilo pokopavano slično vlaško, odnosno morlačko stanovništvo doseljeno u ove krajeve u slično vrijeme, dok su ovi krajevi bili pod osmanlijskom okupacijom (Demo 2013). Na to ćemo se groblje još osvrnuti, a ovdje ga spominjemo zato što je i tamo malobrojnost nalaza koje se može povezati uz odjeću, njegove istraživače navelo na zaključak da su pokojnici „prije ukopa bili, pretpostavlja se, umotani u tkaninu, neobučeni i bez odjeće ili pak odjeveni u najjednostavnije

ruho“. I tamo su nalažene željezne igle u grobovima, uz glavu ili uz noge pokojnika (Demo 2013: 115).

Najviše prikupljenih nalaza¹⁹ pronađeno je u humusnom sloju, a među njima prevladavaju ulomci tegula i imbreksa, zatim mali ulomci amfora i poneki ulomak kasnosrednjovjekovne te ranonovovjekovne keramike. Ističu se ulomak antičke amfore iz 3. do 5. stoljeća, ulomak kasnoantičke amfore ukrašene urezanim dubokim linijama LR1 ili LR2 iz 4. do 6. stoljeća te ulomak antičke podne pločice kakve su se slagale u *opus spicatum*. Od srednjovjekovnih nalaza ističe se stakleni ulomak kapljaste aplikacije (bradavice), najvjerojatnije ulomka čaše tipa „krautstrunk“²⁰ koje su se izrađivale u 14. i 15. stoljeću (Fadić 1986: 249–251). Čaše ovog tipa od ranije su poznate – što se lokaliteta u bližoj okolici tiče – s Bribirske glavice (više ulomaka), Ostrovice te zadarskog foruma.²¹

Valorizacija lokaliteta i zaključna promišljanja

Na kraju ovogodišnjih kratkih ali plodonosnih istraživanja, lokalitet Mukošje ostaje i dalje zagonetka po mnogim pitanjima na koje neće biti moguće odgovoriti bez nastavka istraživanja. Još nije, niti će u skorije vrijeme biti, otkriven kompletan tlocrt objekta (sl. 13). Sitni nalazi pronađeni u humusu tijekom ovogodišnjih istraživanja uglavnom su ulomci građevinskog materijala i ponešto keramike iz doba antike koji je ovamo došao čišćenjem okolnih polja, a ne životom na samom lokalitetu. S druge strane, rijetki ulomci kasnosrednjovjekovne keramike pronađeni su u sloju, no nastalom tijekom kratkotrajnog, sekundarnog korištenja već urušenog objekta.

Trenutačna promišljanja o vremenu nastanka građevine još uvijek su širokog vremenskog okvira, kako su prikazana u prošlom broju ovog časopisa (Belaj, Krnčević 2021). Vidjeli smo da gornju granicu možemo postaviti najkasnije u kasni srednji vijek, no još uvijek nemamo novih pokazatelja za utvrđivanje donje granice.

Nešto više možemo reći o završnoj fazi i funkciji ovog lokaliteta, o vremenu kada je objekt već bio pretvoren u gomilu, tumul, hrpu kamenja, no odabran je kao sveta točka u prostoru, sveto tlo u kojeg su doseljeni kršćani odlučili pokopavati svoje pokojnike.

Grobovi ukopani u urušenje građevine u novome vijeku mogu ukazivati na „kontinuitet svetoga mjesta“. Premda je već davno uočeno da su se i gomile/tumuli također tretirali kao sveta mjesta pogodna za pokopavanja (Šučur 2015; 2017), iz rezultata ovogodišnjih istraživanja je vidljivo da su stanovnici Goriša bili upoznati s ostacima zidova ovoga objekta te su pojedine grobove ukopali tik uz njih. Bili su svjesni da nije riječ tek o gomili. Dakle, bez obzira je li ovo nekada

¹⁷ Od dosada analiziranih 16 kostura većina kostura, njih 9 (56,25 %) pripada djeci mlađoj od 10 godina, tri su ženska kostura (18,75 %), od toga dva starosti između 40 i 45, i jedan između 55 i 60 godina te četiri muška kostura (25 %) starije životne dobi (od 40 do 60 godina) (opširnije u Kokotović 2022). Za izvlačenje zaključaka pričekat ćemo da se uzorak analiziranih kostura poveća te dodatno usporedi s analognim grobljima.

¹⁸ Igle – pribadače za pričvršćivanje mrtvačkog platna nisu rijedak nalaz u kasnosrednjovjekovnim i novovjekovnim grobovima u Hrvatskoj. Budući da su pronalazene na različitim mjestima unutar grobova postoji i mogućnost da su pojedini primjerci služili za pričvršćivanje dijelova odjeće (Medić 2017: 149–150). O ovom tipu nalaza na prostoru sjeverne Dalmacije vidjeti u Medić 2017: 149–150, s literaturom.

¹⁹ Za pomoć u određivanju nalaza zahvaljujemo se kolegicama A. Konestri, T. Tkalčec i T. Sekelj Ivančan iz Instituta za arheologiju.

²⁰ Za čaše tipa „krautstrunk“ u Dalmaciji v. Fadić 1986.

²¹ Fadić 1986, osobito str. 248. Autor donosi i šire analogije.

doista bila crkva, čini se da su oni vjerovali da je bila.

Analize radioaktivnoga ugljika na koje su, za sada, poslani uzorci iz dvaju grobova pokazale su da su ukopi najvjerojatnije izvršeni tijekom 16. stoljeća.²² Primjerice, kalibrirani datumi dobiveni radiokarbonskom analizom za uzorak iz groba 5 smještaju ga u razdoblje između 1495. i 1643. godine, no sa 75,6 % sigurnošću između cal AD 1495. i cal AD 1602. godine.²³ Drugu potvrdu datacije grobova u novi vijek pruža činjenica da su pojedini grobovi (8, 19 i 20) u sjeverozapadnom kutu objekta ukopani u crni sloj gorenja, keramikom datiran u kasni srednji vijek.

Naravno, nameće se pitanje: tko je bio pokapan na Mukošama tijekom 16. stoljeća? U traženju odgovora najveći problem ponovno predstavlja slaba istraženost novovjekovnih grobalja u Dalmaciji. Za usporedbu prvenstveno raspolažemo spomenutim grobljem u Drinovcima, koje je nedaleko (premda s druge strane Čikole), funkcioniralo je u slično vrijeme,²⁴ pokapalo se slično stanovništvo i nalazilo se također pod osmanlijskom okupacijom. Između ova dva groblja postoje izvjesne sličnosti, osobito što se tiče grobne arhitekture, no tako je i na mnogim drugim grobljima u Dalmaciji tijekom dugog vremenskog perioda. Sličnost leži i u činjenici da na oba groblja (još) nije uočeno nikakvo superpozicioniranje, osim vrlo rubnog slučaja nalijeganja dijela groba 20 na sam ugao groba 8 na Mukošama, što pokazuje da su u oba slučaja grobovi bivali obilježeni nekim nadzemnim znamenjem. No, uočavaju se ipak mnoge različitosti između ovih dvaju grobalja. Premda su i Drinovci siromašni nalazima, njih je tamo nađeno ipak mnogo više nego li na Mukošama: od istražena 22 groba, gumbi-privjesci nađeni su u pet, željezne igle u dva te novci u pet grobova (Demo 2013: 115, 118). S druge strane, na Mukošama su u 16 grobova pronađeni ulomci dviju igala te jedna sitna perla. Nadalje, dok su orijentacije pokojnika u Drinovcima uobičajene, ujednačene i otprilike drže smjer zapad – istok, na Mukošama su one mnogo raznolikije (v. sl. 9). I konačno, dok je na Drinovcima uočeno da je svako grobno mjesto na površini bilo označeno ovalnim grobnim vijencem složenim od krupnog kamenja,²⁵ a uz grobnu raku obično se nalazila rampa za lakši pristup (Demo 2013: 112–113, 115–116), na Mukošama takva ili slična pojava nije uočena.

Datumi dobiveni analizama radioaktivnoga ugljika se okvirno poklapaju s povijesnim okolnostima koje je kroz isti period prolazio prostor šibenskog zaleđa. U posljednjim godinama 15. i prvim godinama 16. stoljeća unutrašnjost tadašnjeg šibenskog distrikta ostala je naime bez stanovništva uslijed mletačko-osmanskog rata 1499. – 1502., ali i stalnih

osmanskih pustošenja čak i u godinama kada je vladao mir.²⁶ Situaciju možda najbolje ilustrira karta Ugarske (*Tabula Hungariae*) nastala između 1526. i 1528. godine, u kojoj je neposredno zaleđe Šibenika označeno kao *Desertum* (v. Juran et al. 2019: 106–107). Prostor Goriša i okolnih sela (Konjevrate, Brnjica, Pokrovnik) u prvih nekoliko desetljeća 16. stoljeća ostao je ispražnjen, ničija zemlja – *de iure* još uvijek u šibenskom kotaru, ali *de facto* na raspolaganju novodoseljenim zajednicama Morlaka koje su priznavale osmansku vlast u osvojenim gradovima Kninu, Drnišu, Skradinu (Juran 2014). Događalo se da su u istom selu plodnu zemlju obrađivali mletački podanici, a pašnjake koristili Morlaci. Ovu nezgodnu i nestalnu pravnu situaciju pokušavala su raščistiti brojna mletačka poslanstva i pregovori s osmanskim vlastima na više razina, no konačno stanje je riješeno tek nakon Ciparskog rata (1570. – 1573.), kada su sva sporna sela šibenskog zaleđa razgraničenjem pripala Osmanskom Carstvu.

Potpuna izmjena stanovništva vidljiva je i iz arhivskih dokumenata. Primjerice, na popisu župa i naselja Šibenske biskupije nastalom oko 1460. godine, Goriš kao dio župe Konjevrate ima 11 kuća i 121 stanovnika od kojih je 21 odrasli muškarac.²⁷ Za pretpostaviti je da su sve te obitelji do početka 16. stoljeća iselile iz Goriša, bilo u Šibenik ili u dalje krajeve. Nakon nekoliko desetljeća napuštenosti, u administrativnim popisima Osmanskog Carstva Goriš se po prvi put spominje 1550. godine, u defteru Kliškog sandžaka. Goriš je mezra, tj. selište, unutar nahije Petrova gora, a naseljavaju ga samo Ivanko, sin Radaka, Jako, sin Radoja i Jure (Đura), sin Smoljana, svi sa svojim obiteljima (Kužić 2005: 171; Pilić 2015: 267). U idućem popisu 1585. godine Goriš je već selo, a u njemu se nalaze baštine (posjedi) četvorice vlasnika: Jurja, sina Smoljanovog, Pavla, sina Radivojevog, Grgura Kosovčevog (Kosovca) i Vuka, sina Ivankovog (Buzov 2011: 321).

Posebno se čini značajan spomen Radaka (čiji sin Ivanko i unuk Vuk obitavaju u Gorišu), budući da je upravo Radak danas jedno od svega šest goriških prezimena. U literaturi je već sugerirano da Radaci potječu od morlačke zajednice Nespinića koja je, poput Mirilovića ili Radohnića, naselila nešto širi prostor, no nije uspjela nametnuti svoj toponim (Jakovljević, Isailović 2019: 228, 244). Naime, 1534. godine izvjesni Ratko, sin Ivka Nespinića, te Radovan Radobratović, sklapaju ugovor sa šibenskom komunom oko naseljavanja sela Brnjica (Juran 2014: 137). Potom su na osmanskome defteru iz 1550. godine u Brnjici navedeni Radak, sin Ivka (očito isti onaj iz 1534.) te Marelja, sin Radovana (Kužić 2005: 171). Na defteru iz 1585. godine u Brnjici je popisani Ivan, sin Radaka (Buzov 2011: 322), u selu Paklenici (današnja Gradina) Ivanko Radkov (Buzov 2011: 321), a Nikola,

22 Uzorci su analizirani u HEKAL AMS Laboratory, Debrecen, Mađarska (Isotoptech-Atomki). Neobjavljeno izvješće pohranjeno je u Institutu za arheologiju.

23 Opširnije u Kokotović 2022.

24 Istraživani dio groblja datira se u drugu polovicu 16. ili početak 17. stoljeća (Demo 2013: 119).

25 O primjerima groblja s grobnim vijencima u Dalmaciji v. u Demo: 2013: 116, bilj. 5, s literaturom.

26 Općenito o povijesnom okviru vidi Kužić 2005: 167–173, a o doseljavanju novog stanovništva vrlo precizno piše Juran 2014, s pripadajućom literaturom.

27 O ovom dokumentu mnogo se pisalo, a recentno ga je obradio Kristijan Juran (2020b).

sin Radaka ima posjed u Poljicama²⁸ nasuprot Brnjice na zapadu, preko Čikole (Pilić 2015: 282).

No, moguće je i da današnji goriški Radaci potječu od drugog, kasnijeg Radaka, budući da je u Kandijskom ratu jedan ogranak obitelji Gvozdrenović iz Mirlović Polja, poput stotina drugih morlačkih obitelji iz dalmatinskog zaleđa, prebjegao u Šibenik (Juran 2016: 248–249). Bili su to Juraj i Ivan, sinovi Radaka. Juraj je imao sina Mateja Radakovića, a Matejev sin Nikola Radaković nastanio se početkom 18. stoljeća u Gorišu.

Dazaključimo, novo stanovništvo koje u drugoj četvrtini 16. stoljeća doseljava na šire područje Goriša (Brnjice, Konjevratita itd.) čine Morlaci kršćani koji počinju koristiti već neko vrijeme napuštene posjede.²⁹ S vremenom, a svakako do kraja stoljeća, ovi krajevi ulaze u sastav osmanske države. Crkva sv. Jurja u Konjevratima (danas sv. Ivana) – kao najbliža Gorišu – zasigurno je bila u devastiranom stanju, kao i crkve u druge dvije obližnje župe (Pokrovnik, Košević). Kako novo kršćansko stanovništvo Goriša nije moglo biti sigurno koje su crkve porušene od Osmanlija, a koje od zuba vremena, moguće je zaključiti da su za pokapanje odabrali najbližu lokaciju iz koje su virili čvrsti zidovi vjerujući da je riječ o crkvi, ne bi li kosti njihovih preminulih počivali na posvećenom mjestu.

Napomena

Arheološka istraživanja vođena su od 15. do 29. travnja 2021. godine. Voditelji istraživanja bili su mr. sc. Željko Krnčević (Muzej grada Šibenika, ravnatelj) i dr. sc. Juraj Belaj (Institut za arheologiju), a u istraživanjima su sudjelovali još i dr. sc. Marko Dizdar, dr. sc. Siniša Krznar, mag. archeol. Sebastijan Stingl (svi Institut za arheologiju) te arheolog Andrija Nakić i radnik Bruno Graić (Drniš); istraživanjima su se priključile i kolegice Ivana Cunjac, Ana Pamuković i Kristina Dobra. Nakon terenskih istraživanja ljudske koštane ostatke s lokaliteta antropološki je analizirala mag. archeol. Tea Kokotović, a crteže lokaliteta izradila je Kristina Turkalj (obje Institut za arheologiju). Istraživanje dijela povijesnih izvora i dostupne historiografije obavio je Josip Pavić (Tvrdava kulture Šibenik).

Arheološka istraživanja financirana su sredstvima Instituta za arheologiju, Muzeja grada Šibenika te Šibensko-kninske županije. Ovaj je rad sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost projektom Razvoj i naslijeđe viteških redova u Hrvatskoj (milOrd) (HRZZ, IP-2019-04-5513).

28 Selo Poljice koje se u literaturi navodi kao „Poljice“, „Bobac Poljice“ ili „Poljice s Brncem“ nalazi se na uzastopnim osmanskim defterima 1540. – 1542., 1550. i 1585. godine (Jakovljević, Isailović 2019: 464–465; Pilić 2015: 262, 282). Čini se da nije zamijećeno da se radi o istom selu, iako na popisima nailazimo na nekoliko istih pojedinaca (Nikola, sin Radaka, Radbrad ili Radobrad, Toma itd.).

29 U prvoj polovici 17. stoljeća u spisima šibenskih bilježnika koje je pregledao Kristijan Juran nalaze se sljedeća prezimena iz Goriša: Donjarčević, Prolimliković i Ivancić (Juran 2015: 184). Dio Donjarčevića je također doselio u Šibenik po početku Kandijskog rata (Juran 2016: 238–239)

Izvori Sources

Državni arhiv u Šibeniku – fond 271 – Povjerenik za zaštitu spomenika kulture u Šibeniku 1947. – 1972. (HR-DAŠI-271).

Državni arhiv u Zadru – fond 6 – Mletački katastar. Mape Grimani (1610. – 1797. [1854.]) (HR-DAZD-6).

Literatura Bibliography

Belaj, J., Krnčević, Ž. 2021, O arheološkim istraživanjima lokaliteta Mukošje kraj Goriša 2020. godine, *Annales Instituti Archaeologici*, Vol. XVII, 228–238.

Buzov, S. 2011, Petrova gora, vlaška nahija, *Godišnjak Titius*, Vol. 4, 313–361.

Demo, Ž. 2013, Nekoliko misli i opažanja o pogrebnim običajima i pokapanju na groblju Drinovci-Greblje, in: *Kultovi, mitovi i vjerovanja u Zagori*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa Unešić 14. prosinca 2012., Kapitanović V. (ed.), Kulturni sabor Zagore, Filozofski fakultet u Splitu – Odsjek za povijest, Veleučilište u Šibeniku, Split, 109–124.

Fadić, I. 1986, Nalaz srednjovjekovne staklene čaše tipa "krautstrunk" u Zadru, *Starohrvatska prosvjeta*, 15 (1985), 243–253.

Jakovljević, A., Isailović, N. 2019, *Petrovo polje u vrelima osmanskog razdoblja (1528. – 1604.)*, Državni arhiv u Šibeniku, Javna ustanova Nacionalni park Krka, Šibenik.

Josipović, I., Krnčević, Ž. 2022, Predromanički reljefi iz srednjovjekovne crkve 'Sancti Georgii de villa Coglieurate' (današnji Sv. Ivan Krstitelj u Konjevratima kod Šibenika), *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, Vol. 46 (in press).

Juran, K. 2014, Doseljavanje Morlaka u opustjela sela šibenske Zagore u 16. stoljeću, *Povijesni prilozi*, Vol. 33 (46), 129–160.

Juran, K. 2015, Morlaci u Šibeniku između Ciparskog i Kandijskog rata (1570. – 1645.), *Povijesni prilozi*, Vol. 34 (49), 163–208.

Juran, K. 2016, *Stari i novi stanovnici Šibenika i njegovih predgrada u drugoj polovici 17. i početkom 18. stoljeća*, Državni arhiv u Šibeniku, Šibenik.

Juran, K. 2020a, Katastik nadarbina Šibenske biskupije iz druge polovice 15. stoljeća, *Croatica Christiana periodica*, Vol. 44 (86), 23–35.

Juran, K. 2020b, Popis župa i naselja Šibenske biskupije iz sredine 15. stoljeća, *Miscellanea Adriatica et Mediterranea*, Vol. 7, 157–186. <https://doi.org/10.15291/misc.3174>

Juran, K., Barzman, K., Faričić, J. 2019, Kartografija u službi mletačke države: karta sjeverne i srednje Dalmacije nepoznatog autora s početka 16. stoljeća / Cartography in the service of the Venetian State: an early 16th-century map of central and northern Dalmatia by an unknown draftsman, *Geoadria*, Vol. 24 (2), 93–139. <https://doi.org/10.15291/geoadria.2885>

Kokotović, T. 2021, Rezultati antropološke analize ljudskih koštanih ostataka s lokaliteta Mukošje kraj Goriša iz 2020. godine, *Annales Instituti Archaeologici*, Vol. XVII, 239–246.

Kokotović, T. 2022, Rezultati antropološke analize ljudskih koštanih ostataka s lokaliteta Mukošje kraj Goriša iz 2021. godine, *Annales Instituti Archaeologici*, Vol. XVIII, 189–201.

Krnčević, Ž. 1998, *Srednjovjekovna arheološka topografija na području Županije šibenske*, Unpublished MA Thesis, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb.

Kužić, K. 2005, Povijest župa Konjevrate i Mirlović Zagora u razdoblju 1463.-1718., in: *Konjevrate i Mirlović Zagora: župe Šibenske biskupije*, Zbornik radova Znanstvenog skupa Sela šibenskog zaleđa župa Konjevrate i Mirlović Zagora u prošlosti, Muzej grada Šibenika, 14.-16. studenog 2002., Gulin A. (ed.), Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 199–218.

Medić, V. 2017, *Groblja razvijenog i kasnog srednjeg vijeka u sjevernoj Dalmaciji*, Unpublished MA Thesis, University of Zadar, Zadar.

Pavić, J., Nakić, A. 2021, *Mura incognita: nepoznata utvrđenja Šibenika i okolice (istraživanja 2017. – 2021.)*, Javna ustanova u kulturi Tvrđava kulture Šibenik, Šibenik.

Pilić, Š. 2015, Turski katastri Miljevaca i Promine u 16. stoljeću, *Godišnjak Titius*, Vol. 8, 261–290.

Stošić, K. 1941, *Sela šibenskog kotara*, Tiskara Kačić, Šibenik.

Šućur, J. 2015, Ukapanje u prapovijesnim tumulima od kasne antike do novog vijeka na prostoru između Zrmanje i Neretve, Unpublished PhD Thesis, Sveučilište u Zadru, Zadar.

Šućur, J. 2017, Tumuli u Dalmaciji – posljednjih 2000 godina, in: *Recikliraj, ideje iz prošlosti*, Miloglav I., Kudelić A., Balen J. (eds.), Arheološki muzej u Zagrebu, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Institut za arheologiju, Zagreb, 116–131. <https://doi.org/10.17234/9789531757232-08>

Archaeological excavations of 2021

Mukoše is a multi-layered site created by the collapse of the upper part of a stone building of imposing size; under a pile of stones similar to a cairn, the walls of the building have been preserved up to the assumed height of about 3.5 m (Belaj, Krnčević 2021: 232, Fig. 5). The base of the building is a rectangle with apses on each side (Fig. 6). The external dimensions of the building with apses are 25.36/25.47 m (east-west) x 27.18/27.32 m (north-south). No entrance to the building or any other opening in the outer masonry has been observed. The outer walls have a varied thickness, mostly around 88–91 cm, reaching 100 in some apses. It is still unknown when the building was constructed, but it must have collapsed before the beginning of the 16th century, when it was marked as a ruin on the K-1 map and when, as we will show in the paper, the inhabitants of the nearby village began to use the ruins for burials. The original function of the structure is also unknown: the burials and the later micro-toponyms suggest a sacred building, but this will have to be confirmed by archaeological excavations of the lower layers.

In the northwestern corner of the building, under a very thin layer of humus, there was a black burnt layer where graves 8, 19, and 20 were at least partially buried (Fig. 7). The layer contained several potsherds of late medieval features. It seems there was a middle phase in the use of the Mukoše building; considering how the site is elevated in relation to the surrounding flat terrain, we can assume there was a watchtower here in the late Middle Ages.

In this year's campaign, the removal of the humus layer uncovered some more segments of the external wall of the building and, in particular, several segments of internal partition walls, about 52–54 cm wide (Fig. 8). They were built at the same time as the exterior walls. It is still too early to consider their exact function.

As the humus layer was removed, so the particular uncovered graves of different orientations were investigated. This campaign identified twenty new graves, GR 11–30 (Fig. 9). As in earlier excavations, they were rectangular or slightly trapezoidal graves, lined and paved with large stone slabs. The graves were found at different heights, which is probably a consequence of the configuration of the terrain at the time. Graves 9, 12–13, 16–21, and 23 were analysed and systematically explored (Fig. 10). For now, the only stratigraphic relationship between the graves on the site is the laying of grave 20 above a corner of grave 8. The osteological remains from the explored graves were anthropologically analysed by colleague Tea Kokotović (2022).

Most of the collected finds were found in the humus layer, mostly consisting of fragments of tegulae and imbrices, then of small amphora fragments and a few late medieval and early modern potsherds. There were finds in only two graves: a small glass bead next to a child's right shoulder in grave 16 and an oxidized iron needle next to the head of the body in grave 12.

Summary

Introduction

From 15 to 29 April 2021, the Institute of Archaeology and the Šibenik Town Museum continued the archaeological excavations at the Mukoše site near Goriš, along the Šibenik–Drniš road, which started in the previous autumn (Belaj, Krnčević 2021; Kokotović 2021). In the State Archives in Šibenik, a record was recently found in the papers of Frano Dujmović, who used to be the commissioner for the protection of cultural monuments in Šibenik and the director of the Šibenik Museum. In his report from the field survey of Goriš of 14 June 1955 (Fig. 1), as he briefly describes the site, Dujmović mentions masonry structures, graves, and surface finds of pottery. The ruins of Mukoše are perhaps shown on the oldest surviving map of central and part of northern Dalmatia (K-1), dated to the first decade of the 16th century, which has been analysed recently (Juran et al. 2019: 129). That the ruins on Mukoše may once have been a church is suggested by the Venetian cadastral map of the village of Goriš made before 1709 (Fig. 4), where they are marked as a ruined church, *Chiesa Dirocata*.

It seems that the bodies were laid in the graves just wrapped in cloth that was sewn with an iron needle, which would correspond to the assumed burial at a nearby site, the Drinovci-Greblje cemetery on the other side of the Čikola (Demo 2013). It was most likely the burial place of a similar population that immigrated to this area at a similar time, when the region was under Ottoman occupation.

Site evaluation and final thoughts

At the end of this year's excavations, we can say something more only about the final phase of this site, when the building was already turned into a cairn, and was chosen by the newly settled Christians as the burial place for their dead. However, it is evident that they were familiar with the remains of the walls of the building and dug particular graves right next to them.

The radiocarbon analyses of samples from two graves show that the burials were most likely carried out during the 16th century. At the turn of the 15th and the 16th century, the hinterland of Šibenik was depopulated because of the Venetian-Ottoman war of 1499-1502, but also because the Ottomans kept laying waste to the area, even in times of peace (Kužić 2005: 167-173). The area of Goriš and the nearby villages was a desolate no man's land in the first few decades of the 16th century. Archival documents reveal a complete change in population. The new population that immigrated to the wider area of Goriš in the second quarter of the 16th century consisted of Christian Morlachs who moved into properties that had been abandoned for some time. Over time, and certainly by the end of the century, these regions became part of the Ottoman state. The Church of St. George in Konjevrati (today the Church of St. John), being the closest to Goriš, must have been devastated just like the churches in the two nearby parishes (Pokrovnik, Košević). It can be concluded that the new Christian population of Goriš chose the nearest site with erect solid walls for their burial site, believing that it was a church, so that the bones of their dead could lie in a consecrated place.

Acknowledgments

The archaeological excavations were conducted from 15 to 29 April 2021. The leaders were mr. sc. Željko Krnčević (Šibenik Town Museum, director) and dr. sc. Juraj Belaj (Institute of Archaeology); other participants were dr. sc. Marko Dizdar, dr. sc. Siniša Krznar, mag. archeol. Sebastijan Stingl (all from the Institute of Archaeology), and archaeologist Andrija Nakić and worker Bruno Graić (Drniš); they were joined by colleagues Ivana Cunjac, Ana Pamuković, and Kristina Dobra. After the work in the field, the human bone remains from the site were anthropologically analyzed by mag. archeol. Tea Kokotović, and site drawings were made by Kristina Turkalj (both from the Institute of Archaeology). A part of the historical sources and available historiography was researched by Josip Pavić (Tvrdava Kulture Šibenik).

The archaeological work was funded by the Institute of Archaeology, the Šibenik Town Museum, and the Šibenik-Knin County. This paper was co-financed by the Croatian Science Foundation through the project *Development and Heritage of the Military Orders in Croatia* (milOrd) (HRZZ, IP-2019-04-5513).